

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА ПАВЛА ПОПОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 31

PERIODIZATION OF NEW SERBIAN LITERATURE

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF
PAVLE POPOVIĆ
(16 April 1868 – 4 June 1939)

Accepted at the IX meeting of the Department of language
and literature, on 27 November 2018, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and Academician *Predrag Piper*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига CLXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 31

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА

ПАВЛА ПОПОВИЋА

(16. IV 1868 – 4. VI 1939)

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности
27. новембра 2018. године на основу рецензија
академика *Наше Милошевић-Ђорђевић* и академика *Предрага Пићера*

У р е д н и к

академик

ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектор
Тања Ковачевић

Коректор
Рајка Павловић

Технички уредник
Никола Сивановић

Тираж
400 примерака

Штампа
Планета ѝрини

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч (Осврћ на ишћање периодације)</i>	9
Злата Бојовић, <i>Павле Појовић у историји српске књижевности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Pavle Popović in the history of Serbian literature</i>	20
Нада Милошевић-Ђорђевић, <i>Павле Појовић и народна књижевност</i>	23
Nada Milošević-Đorđević, <i>Pavle Popović and folk literature</i>	27
Бранко Летић, <i>О прожимању усмене и писане књижевности у доба ренесансе (виле-џосије-музе)</i>	29
Branko Letić, <i>On interlacing of oral and written literature in the age of renaissance (fairies-ladies-muses)</i>	40
Љиљана Јухас-Георгиевска, <i>Павле Појовић о старим српским биографијама</i>	41
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Pavle Popović on old Serbian biographies</i>	51
Бојан Ђорђевић, <i>Француско-дубровачке књижевне везе у исцртавањима Павла Појовића</i>	53
Bojan Đorđević, <i>French-Ragusan literary connections in Pavle Popović's research</i>	60
Славко Петаковић, <i>Одјек књижевноисторијске концепције Павла Појовића</i> ...	63
Slavko Petaković, <i>L'echo de la conception histoire litteraire de Pavle Popović</i>	75
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Павла Појовића</i>	77
Milan Aleksic, <i>Pavle Popović's attitude in literary theory</i>	84

Марко Недић, <i>Павле Појовић о савременицима: критички преглед</i>	85
Marko Nedić, <i>Pavle Popović on his contemporaries: critical overview</i>	99
Петар Пијановић, <i>Српска књижевност на међи средњег и новог века</i>	101
Petar Pijanović, <i>Serbian literature at the crossing between Middle and New Ages</i> ..	114
Мирјана Д. Стефановић, <i>Просветиљство на међи?</i> (<i>Павле Појовић – Доситеј Обрадовић – Јован Скерлић</i>)	115
Mirjana D. Stefanović, <i>Die Aufklärung am Scheidepunkt?</i> (<i>Pavle Popović – Dositej Obradović – Jovan Skerlić</i>)	123
Душан М. Иванић, <i>Доситејево доба у периодизацији</i> <i>српске књижевности</i>	125
Dušan M. Ivanić, <i>Dositejs-zeitalter in der Periodisierung der</i> <i>serbischen Literatur</i>	136
Александар М. Милановић, <i>Корелације између периодизација</i> <i>књижевног језика и периодизација књижевности</i>	137
Aleksandar M. Milanović, <i>Correlations between periodizations</i> <i>of literary language and periodizations of literature</i>	149
Зорица В. Несторовић, <i>Књижевноисторијска начела Павла Појовића</i> <i>у периодизацији српске драме XIX века</i>	151
Zorica V. Nestorović, <i>Pavle Popović's principles of literary history</i> <i>in the periodization of XIX century Serbian drama</i>	158
Ненад Николић, <i>Преромантизам и концепције историје</i> <i>српске књижевности Милорада Павића и Јована Деретића</i>	159
Nenad Nikolić, <i>Preromanticism and Milorad Pavić's and Jovan Deretić's</i> <i>concepts of history of Serbian literature</i>	170
Горан М. Максимовић, <i>Периодизација епохе реализма</i> <i>у српској књижевности</i>	171
Goran M. Maksimović, <i>Periodization of realism in Serbian literature</i>	184
Јелена Новаковић, <i>Главни књижевни правци у српској и француској</i> <i>књижевности XX века</i>	187
Jelena Novaković, <i>Les principaux courants littéraires dans les littératures</i> <i>serbe et française du XXe siècle</i>	203
Миодраг Лома, <i>Скерлићева периодизација историје нове српске</i> <i>књижевности</i>	205
Miodrag Loma, <i>Skerlić's Periodisierung der neuen</i> <i>serbischen Literaturgeschichte</i>	232

Јован Делић, <i>Критеријуми периодизације и периоди у српској књижевности двадесетог вијека</i>	233
Jovan Delić, <i>Periodization criteria and periods in the 20th century Serbian literature</i>	245
Весна Матовић, <i>Страни обрасци у часописима српске модерне</i>	247
Vesna Matović, <i>Foreign patterns in magazines of Serbian moderna</i>	259
Јован Попов, <i>На темељима праксе: периодизација српске књижевности Јована Деретића</i>	261
Jovan Popov, <i>On the foundations of practice: Jovan Deretić's periodization of Serbian literature</i>	273
Александар Петров, <i>Периодизација српске поезије 20. века</i>	275
Aleksandar Petrov, <i>The periodization of 20th century Serbian poetry</i>	287
Стојан Ђорђевић, <i>Период постмодернизма у српској књижевности 1980–1990.</i>	289
Stojan Đorđević, <i>L'epoque du postmodernisme dans la littérature serbe: 1980–1990.</i>	301
Александар Јовановић, <i>Генеза и садржај појма неосимболизма у српској поезији друге половине XX века</i>	303
Aleksandar Jovanović, <i>Genesis and content of term neosymbolism in Serbian poetry of second half of the 20th century</i>	317
Радивоје Микић, <i>Рана проза Миодрага Булатовића као књижевноисторијски проблем</i>	319
Radivoje Mikić, <i>Miodrag Bulatović's early prose seen as the literary-historical problem</i>	330
Јован Пејчић, <i>Периодизација – у темељујућа идеја историје књижевности: основна подела српске књижевности</i>	331
Jovan Pejić, <i>Periodization – founding idea of history of literature: Basic division of Serbian literature</i>	343
Предраг Петровић, <i>Могућности периодизацијског одређења савремене српске књижевности</i>	345
Predrag Petrović, <i>The possibilities of periodization of contemporary Serbian literature</i>	358

ПОЗДРАВНА РЕЧ (Осврт на питање периодизације)

Имам част да у име Одељења језика и књижевности САНУ поздравим учеснике научног скупа *Периодизација нове српске књижевности, поводом 150. годишњице рођења Павла Поповића* и да поздравим све присутне.

Овај научни скуп има, као што се из његовог назива види, два повезана тежишта – један је на научном делу проф. Павла Поповића, редовног члана Српске краљевске академије, поводом сто педесете годишњице његовог рођења, а други је на периодизацији српске књижевности, чему је Павле Поповић дао трајан допринос.

Периодизације спадају у основна питања историографије. Будући да се историографија бави, пре свега, процесима, личностима и догађајима које описује и објашњава на позадини ширих временских одсека којима они припадају, историјске чињенице могу бити лакше сагледане, описане и протумачене ако се на рељефу историјског времена издвоје најважнији оријентир и границе, понекад јасне и очигледне, а понекад мање или више условне.

Условни могу бити и називи који се дају појединим периодима – било према томе колико су временски удаљени од садашњости, било према доминантним личностима, теоријама, методама и догађајима, који су неки период изразито обележили. Већ је избор назива неког периода први корак у његовом тумачењу и вредновању, јер назив ставља у први план, као значајније од других, једно његово обележје и један критеријум виђења.

Из угла теорије научних револуција Томаса Куна то су називи научних парадигми који су обележили поједине периоде, док су са становишта епистемолошке теорије Мишела Фукоа то доминантне епистеме у појединим периодима, као преовлађујући начин мишљења, поимања стварности, па и поглед на свет итд.

Академик Павле Поповић задужио је историографију српске књижевности периодизацијом заснованом на комбиновању хронолошког

критеријума са другим релевантним критеријумима: народна, стара, средња (тј. дубровачка) и нова књижевност. Судбина те класификације у потоњем развоју науке о српској књижевности била је у великој мери условљена притиском идеологије и политике на науку, било да је реч о југословенству или о тзв. братству-јединству, зарад којег више није било упутно сматрати дубровачку књижевност делом српске књижевности, па чак ни – српском и хрватском књижевношћу истовремено, док је било допуштено, ако не и подстицано, назвати је делом хрватске књижевности, без обзира на чињенице које то не потврђују. Сличне појаве постоје и када је реч о историји српског језика па, у новије време, и српског писма, када се, нпр. најстарија ћириличка штампана књига на српском народном језику *Српски молићвеник* проглашава хрватским молитвеником.

Периодизација по природи ствари обухвата и питање утврђивања почетака државе, културе, књижевности, језика и писма..., а то су, по правилу, спорна питања, чије се решавање често више ослања на претпоставке него на непобитне чињенице, а најчешће и на једно и на друго. То је тако и када је, на пример, реч о присуству Срба на Балканском полуострву, и тековинама српске преднемањихке историје, и о српској глагољској писмености и др.

Одржавање овог научног скупа представља добру прилику да и та, као и сродна питања буду предмет нових увида и нове теоријске и емпиријске аргументације, који ће, и ако не донесу коначна решења, допринети тачнијем и исцрпнијем сагледавању тог дела проблематике периодизације српске књижевности.

Иако је овај скуп посвећен питању периодизације *нове* српске књижевности, он би могао бити подстицајан за тражење одговора на питање о периодизацији историје књижевности уопште и о периодизацији целокупне српске књижевности.

Више о поменутих и о многим другим крупним темама имаћемо прилику да сазнамо из реферата које ћемо чути на овом научном скупу, којем у име Одељења језика и књижевности САНУ желим плодан и успешан рад.

Предраг Пипер,
секретар Одељења језика и књижевности САНУ

НА ТЕМЕЉИМА ПРАКСЕ: ПЕРИОДИЗАЦИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ ЈОВАНА ДЕРЕТИЋА*

ЈОВАН ПОПОВ**

С а ж е т а к. – Иако је, по сопственом признању, до теоријске концепције књижевноисторијске периодизације дошао тек пошто је написао *Историју српске књижевности*, Јован Деретић показао је важну способност теоријског уопштавања својих историчарских искустава, као и усвајања критичких примедба. Захваљујући томе, накнадно осмишљен систем периодизације извршио је повратни утицај на организацију књижевноисторијске грађе, што је довело до знатног побољшања његове историјске синтезе у издању последње воље.

Кључне речи: периодизација српске књижевности, историја српске књижевности, књижевни период, књижевни правац, Драган М. Јеремић

Када је, године 1985, позван да одржи предавање о периодизацији српске књижевности студентима југословенских књижевности Филозофског факултета у Загребу, Јован Деретић је за собом већ имао објављену *Историју српске књижевности*. Опредељење да о проблемима периодизације говори на темељу искуства писања те велике синтезе било је логично, а унеколико и изнуђено, будући да се једна од главних примедба које му је критичар Драган М. Јеремић ставио у приказу објављеном претходне године односила управо на то што у уводу своје књиге није изложио „основне ставове о теоријским питањима историје књижевности“ (Јеремић 1984: 104) и што је проблему периодизације „пришао само практично, без теоријског приступа“ (106). Тај емпиријски приступ одликовао се и својеврсном еkleктичношћу, па је, тврди критичар, Деретићева периодизација „одређена делимично на основу чисто историјских и културно-историјских епоха, делимично на основу књижевно-стилских одлика књижевности појединих епоха и делимично и на основу књижевно-родовске поделе, а има и периода означених прелазним и неодређеним,

* Рад је настао у оквиру НП 178026 „Проучаваоци књижевности у српској култури друге половине двадесетог века“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Универзитет у Београду – Филолошки факултет

па чак и двосмисленим одредбама“ (106). Све у свему – чист промашај, могао би закључити неки данашњи, слабије упућени читалац.

У оно време, међутим, књижевна јавност била је навикнута на оштрину Јеремићевих судова, поготово после чувене епизоде с Кишом. Они с добрим памћењем сећали су се и неких других беспопштених критика, од којих се једна, објављена 1972. године у *Књижевним новинама* под насловом „У оквирима иностраних формула и у сенци застарелог Скерлића“, тицала баш теоријске концепције периодизације коју је нешто раније био изложио Драгиша Живковић у свом познатом тексту „Периодизација српске књижевности XVIII–XX века“.¹ То сазнање, ипак, није могло навести Деретића да критичаре речи схвати олако. Зато је у свом загребачком предавању покушао да надокнади уочени пропуст, отворено признавши да је његово размишљање о периодизацији дошло „после а не пре писања књиге“. Могло би се то схватити као *mea culpa*, али, евентуално, и као оповргавање тезе којом је Драгиша Живковић почео поменути рад: „Историју књижевности немогуће је писати без теоријског концепта периодизације“ (Живковић 1997: 24).² Но, како је управо тај текст једна од афирмативно интонираних референци у Деретићевом предавању, јасно је да ауторова интенција није била полемичка, већ да је под накнадним размишљањем подразумевао конкретизацију идеја којима се иманентно руководио од самог почетка писања *Историје*.

Нама се, у овој прилици, једнако логичним чини да у приказивање Деретићевих погледа кренемо обрнутим редом, дакле од текста помениутог предавања, да бисмо затим испитали у којој су мери *a posteriori* установљена теоријска начела књижевноисторијске периодизације била усаглашена с њиховом априорном практичном реализацијом. Ако је, другим речима, Јован Деретић преко праксе дошао до теорије, ми ћемо се кретати од теорије ка пракси. Додатно оправдање оваквог приступа проналазимо у чињеници да је у каснијим издањима своје *Историје* аутор кориговао првобитну поделу српске књижевности на периоде и правце, тако да ће овај наш осврт представљати преиспитивање његових теоријских уопштавања.

* * *

Пре него што је изложио сопствену концепцију књижевноисторијске периодизације, Јован Деретић се осврнуо на сличне покушаје у прошлости, утврдивши да у српској науци о књижевности постоје „два целовита модела периодизације, Новаковићев и Скерлићев“ (Деретић

¹ Велику захвалност дугујемо колеги Јовану Пејчићу који нам је скренуо пажњу на овај текст, као и на Јеремићев приказ Деретићеве *Историје*.

² Текст Драгише Живковића увршћен је у његове *Евројске оквире српске књижевности*, а ми га наводимо према другом издању из године 1997.

1985: 4). Та два модела су потпуно различита, а аутор је, након исцрпне анализе, предност дао Новаковићевом, постављеном у *Историји српске књижевности* (1871). Тај модел је у основи филолошки и темељи се на три главна момента: на развоју књижевног језика, на општем културном развоју и на односу народне и уметничке књижевности. Насупрот овоме, Јован Скерлић је у *Историји новије српске књижевности* (1912, 1914) инсистирао на одвајању књижевности од филологије, односно на постављању књижевних, а не филолошких основа за писање историје српске књижевности. Он је свој периодизацијски систем изградио на два принципа: владајућих идеја и ритмичности. С једне стране, дакле, захтевао је повезивање историје књижевности са историјом идеја, а с друге, утврђивање законитости смењивања књижевних праваца у одређеним интервалима. Скерлићев преваходни циљ био је да појмовима преузетим из европске (првенствено француске) науке о књижевности – рационализам, романтизам, реализам – историју српске књижевности угради у општу историју књижевности. У томе је, међутим, запажа Деретић, „често запостављао њене националне специфичности“ (5). Зато што се нису уклапале у општеевропски контекст, код њега није било места за средњовековну или народну књижевност, а ни за неке друге значајне књижевне вредности инкомпатибилне с европским токовима. Отуда његова историја не поседује целовитост Новаковићеве, која „обухвата развој читаве српске (а у скраћеном обиму и хрватске) књижевности“ (5). Осим тога, код Скерлића „неки периоди изгубили су своју физиономију зато што су одударали од закона ритмичности“ (5), па је раздобље Вукове борбе за народни језик испарчано, а сам Вук измештен је у наредно раздобље.

Најтрајнији недостатак Скерлићевог модела периодизације српске књижевности Деретић је видео у његовом утицају на потоње генерације књижевних историчара, испољен у настојању да се за сваку појаву у нашој књижевности пронађе адекватан термин у европској номенклатури појмова. Због тога је, нарочито шездесетих и седамдесетих година прошлог века, дошло до „пролиферације периодизацијских назива“. „Понекад се добија утисак“, каже аутор, „као да историју књижевности не чине писци и дела него књижевни правци или да један писац постаје утолико значајнији уколико су код њега изразитије црте неког правца“ (5–6). Такође, до крајности је доведено и Скерлићево схватање идејне хомогености и стилске једнообразности књижевних раздобља, због чега се понекад жртвују и логика и хронологија. Деретић ову тврдњу илуструје примером из једне савремене историје књижевности – мисли се очигледно на Павићево *Рађање нове српске књижевности* (1983) – где „Мушички и Стерија долазе пре Симеона Пишчевића и Доситеја Обрадовића“. „Тако су“, поентира он, „у историји књижевности синови и унуци дошли на ред пре очева и дедова“ (6). Осим тога, има и примера да

се дела једног писца сврставају у различите правце, што Деретић назива „хипостазирањем“ праваца, који сада постају важнији од писаца и дела, а то све заједно доводи до парцијализације историје српске књижевности: „савремени историчари пишу историје књижевности појединих праваца [...] чије границе нису увек довољно јасне, а понекад није јасно да ли ти правци стварно постоје у српској књижевности или да ли постоје у оном виду у којем их представљају књижевни историчари“ (6).

Упркос критичком односу према Скерлићевој периодизацији, Деретић је не одбацује у целости – он се, како то јасно и каже, залаже за синтезу Новаковићевог и Скерлићевог модела. У овоме је близак Драгиши Живковићу, који је, како смо показали у једном ранијем раду, још средином шездесетих година прошлог века „први код нас покушао да постави чврсте термилошке и теоријске основе периодизацијског система књижевности“ (Попов 2015: 57). Деретић је сагласан са Живковићевом идејом да би савремени модел периодизације требало градити на темељу Новаковићеве „‘антиципације једне, на националним основама и према националним особеностима изграђене, концепције“ (Деретић 1985: 7) историје књижевности, коју би ваљало продубити и обогатити сазнањима модерне стилистике и поетике.

Периодизацијско полазиште Стојана Новаковића било је за Јована Деретића вишеструко подстицајно – не само као схема коју би требало употпуњавати већ и као основ теоријске расправе о кључним периодизацијским појмовима. Један од таквих је, свакако, појам периода – код Новаковића „одсек“ времена – који аутор сматра примеренијим од појма правца. Прво питање које Деретић себи поставља у вези с периодом јесте на чему се темељи његово јединство. Одговор који се одмах намеће јесте да оно почива пре свега на хронологији, но то је „само полазна тачка, а никако крајњи циљ периодизације“, сматра аутор. „Крајњи циљ је утврђивање стилских обележја периода, груписање писаца и књижевних појава по њиховим заједничким књижевним особинама“ (7). Овом констатацијом Деретић отвара најзначајније питање своје расправе, а оно се тиче односа појмова књижевног периода / епохе / раздобља и појмова стилског правца / формације, па и „нешто ужих али сродних“ појмова књижевни покрет и књижевна школа. Живковић је ту дистинкцију доста прецизно повукао две деценије пре Деретићевог разматрања, а прецизирао ју је у тада управо изашлом *Речнику књижевних термина*. Деретић га у томе донекле следи: „Док период полази од хронолошког јединства, за правац је пресудан моменат унутрашњег стилског јединства“ (8), каже он, уочавајући, међутим, непрецизност с којом се ти термини код нас употребљавају, односно навику да се „најчешће употребљавају исти називи и за периоде и за правце“ (8). То доводи до забуне, то јест до тога да се периоди схватају као стилски хомогени, а они по својој природи то

нису. „А да би се стилска хомогеност периода сачувала долази често до нарушавања или хронолошког јединства периода или стилског јединства праваца“ (8). Ову тврдњу он илуструје примерима нелогичности у ситуирању Јакова Игњатовића и Војислава Илића. Док је онај први савременик романтичара, „припадник и чак идеолог романтичарског покрета, а по својим најважнијим књижевним особинама [...] реалиста“, овај потоњи је „песник епохе реализма, али није реалиста (9)“. „Све то показује да ниједно раздобље није сасвим хомогено“ (9), закључује аутор, указујући на највеће тешкоће у вези с тим: „како именовати периоде, како их разграничити, како их изнутра описати“ (10)?

Суочавајући се с овим вечним питањима, Јован Деретић се, као и многи пре њега, окренуо традиционалном решењу – повезивању књижевноисторијске периодизације са „чињеницама друштвене и културне историје“ (9). Поред раније поменутог, „декадентног“ принципа совјетске књижевне историографије, у којем су периоди издељени на краћа временска раздобља и не носе имена доминантних стилских праваца, аутор овде критикује и тзв. монархијски принцип периодизације, често заступљен у енглеским историјама књижевности, а у основи близак и нашим послератним периодизацијама (књижевност између два рата, књижевност НОБ-а и револуције, послератна књижевност итд.). Ниједна од наведених могућности није за њега задовољавајућа: „Модерна наука о књижевности поставља, међутим, одлучан захтев за периодизацијом која би била заснована на ‘чисто књижевним мерилима’, чије би исходиште било ‘развој књижевности као књижевности’“ (10), истиче аутор. Но, имајући у виду сопствено искуство писања књижевноисторијске синтезе, Деретић је боље него већина теоретичара знао да је овај захтев „мноغو лакше поставити него га практично остварити“ (10).

Прва тешкоћа која се намеће при покушају установљавања чисто књижевних мерила периодизације огледа се у реалној чињеници да је улога спољашњих чинилаца у настајању и развоју књижевности понекад била „и већа од чисто књижевних токова и праваца“ (10). Преломни историјски догађају понекад имају једнако велики значај не само у друштвеној него и у културној и књижевној историји, пошто представљају епохалне цивилизацијске преокрете. У неким случајевима, запажа Деретић, „постоји основни склад између књижевног рада и смисла пратећих друштвено-политичких и културних покрета“ (10), док у другим случајевима „историја делује више као нека спољашња присила која на разне начине нарушава ритам књижевних кретања и мења правац књижевног развитка“ (10–11). Поготово је то, сматра он, видљиво у историји српске књижевности, која услед неповољних историјских околности, никад није била у прилици да се целовито и континуирано развија, „да се до краја иживи ниједан правац, ниједан стил, ниједна књижевна и уметничка мо-

гућност“ (11). У ствари, када погледамо историју европске књижевности, лако ћемо запазити сличну ситуацију и неким знатно већим нацијама од наше, попут руске, немачке, па и шпанске или италијанске. Могли бисмо чак рећи да је на европском простору то више законитост него изузетак, а да једино француска и енглеска књижевност представљају примере континуираног развитка. Ипак, наставља Деретић, то не сме да нас одврати од тежње да разумемо и опишемо историјски развитак књижевности као такве. Као израз те потребе јавља се онда оно опсесивно настојање наших историчара књижевности да за сваку појаву у српској књижевности пронађу одговарајући европски пандан и назив. „То је“, закључује аутор, „покушај накнадне рехабилитације наше књижевности, исправљање неправди које јој је нанела историја“ (11). На тај начи, поентира он, историја књижевности преузима на себе улогу афирмације нације, улогу коју је некада обављала сама књижевност, а којом је више губила него добијала.

Закључак до којег је Јован Деретић дошао после овог накнадног осврта на теоријске проблеме периодизације историје књижевности јесте да њени периоди, иако се понекад временски подударују с друштвено-историјским епохама, или бар почињу неким важним историјским догађајем, имају своја унутрашња књижевно-уметничка обележја која су уједно кључни кохезиони чинилац дотичних раздобља. Ову тврдњу поткрепио је анализом периода између 1814. и 1847. године, од појаве Вука Караџића до победе његових идеја. Ово раздобље било је због своје стилске хетерогености камен спотицања за наше историчаре књижевности: они филолошког усмерења, почев од Стојана Новаковића, називали су га добом борбе за народни језик, а Скерлић и његови следбеници добом прелаза од рационализма ка романтизму. „До несхватања специфичности овог периода дошло је у првом реду због тога што се полазило искључиво од књижевних праваца који у њему постоје, сентиментализма, класицизма и романтизма, праваца који су сви прихваћени са стране, док су потпуно запоставили чиниоце јединства чије је порекло домаће, национално. Ту није реч само о народном језику него и о народној поезији“ (12), истиче аутор, утврђујући три кључна обележја овог раздобља: 1) друштвено-политички фактор националне револуције; 2) културноисторијски чинилац увођења народног језика у просвету и књижевност и 3) књижевни чинилац интеграције народне поезије у књижевност. Хијерархија релевантности ова три чиниоца по њему је узлазна, а о капиталном значају потоњег сведочи то што су народну поезију безрезервно прихватили и класицистички следбеници Лукијана Мушицког, између осталих и Вуков главни језички опонент Јован Хаџић. И док је он ипак оставља на зачелју лествице књижевних вредности, Јован Суботић ће је узети на врх, као српску националну класику. Но, сама чињеница увршћивања народне поезије у национални канон јесте, према Деретићу, оно што овом раздо-

бљу даје јединство и, истовремено, потврђује да су превасходно књижевна обележја пресудни фактори око којих се кристалише специфичност одређеног књижевноисторијског раздобља. Не треба, наравно, изгубити из вида ни то да је страна рецепција наше народне поезије одиграла важну улогу у том прихватању. Уосталом, почетак 19. столећа је у целој Европи био обележен глорификовањем народне баштине, што се и сматра једним од најважнијих обележја епохе романтизма. И тиме се поново враћамо неизбежној повезаности националног и интернационалног критеријума у периодизацији књижевности модерног доба.

* * *

Остаје нам да се позабавимо другим задатком који смо поставили на почетку, а то је да размотримо у каквом односу стоје Деретићева теоријска схватања с периодизацијом коју је установио у својој *Историји српске књижевности*. Већ на први поглед уочавамо да између првог издања (1983), на које се директно ослања текст о периодизацији, и трећег, дефинитивног издања (2002), постоје знатне разлике, како у текстовима појединих поглавља, тако и у погледу периодизацијске схеме. Више него што је суштински измењена, она је, заправо, поједностављена, па су првобитна засебна поглавља „У византијско-словенском кругу“, „Књижевност епохе Немањића“ и „Позни средњи век“ обједињена у јединствену целину под насловом „Средњи век“. Исто се десило и с поглављима „Од старе ка новој књижевности (Барокне тенденције)“ и „Просвећеност“, која су груписана у поглављу „Књижевност XVIII века: барок и просвећеност“. Поводом овога може се приметити да је одредница барок, која се најпре дискретно јављала у загради и у придевској форми, сада озваничена као период равноправан с просветитељством.³ На то је утицала пуна легитимизација овог периодизацијског термина до које је дошло у другој половини прошлог века, како у европској, тако и у нашој науци о књижевности. Слично се може рећи и за појам класицизма, који је раније био разасут у два поглавља (класицистичка поезија обрађена је у оквиру просветитељства, а критика и, донекле, драма у оквиру предромантизма), да би у новом издању био сврстан у заједничку целину с предромантизмом. „Романтизам“, „Реализам“ и „Модерна“ задржали су своја посебна поглавља, док је једна од највећих измена учињена у разврставању књижевности од Првог светског рата наовамо. Тако су поглавља „Експресионизам“ и „Ангажована литература и заокрет према реализму“ обједињена

³ Овде бисмо се сложили са Д. М. Јеремићем који је, као једну од многих узгредних примедба у свом приказу, изнео и то да би термин просветитељство био прецизнији од просвећености. О тој осетљивој, али битној дистинкцији у међувремену је доста писано, нарочито у филозофској литератури, нпр. Миле Савић, *Наслеђе просветиољства*, Арт принт, Бањалука, 2010.

у целину под насловом „Авангарда и нови реализам“, у коју је ушао и један део садржаја завршног поглавља „Послератна књижевност“, док је његов други део пребачен у додатак под насловом „Преглед књижевности друге половине XX века“, где су му придружене информације о писцима и делима последње четвртине протеклог столећа. Укупно узевши, ова поједностављивања заправо представљају теоријска уопштавања и сведоче о постепеном сазревању Деретићеве првобитно имплицитне теоријске замисли о периодизацији српске књижевности.

Ни простор ни тема не иду у прилог томе да се у овој прилици бавимо садржинским разликама између првог и последњег издања *Историје српске књижевности*. Тај посао је, уосталом, већ исцрпно обавио Ненад Николић у својој студији *Геометрија прошлости. Књижевна историја Јована Деретића*. Не можемо, међутим, да не поменемо проширење које је привукло највише пажње научне и шире јавности. Реч је, наравно, о увршћивању дубровачке и бококторске књижевности, чији је изостанак својевремено изазвао ништа мање контроверзи. Сам аутор сведочио је о једној реакцији те врсте, која се појавила у *Гласнику* Српског историјско-културног друштва „Његош“ у Америци. У приказу првог издања његове *Историје*, који је потписао М. М. Станишић, Деретић је оптужен да својом књигом учествује у „прљавој комунистичкој работи“ (Деретић 1996б: 269) разбијања српске књижевности. Чак и Драган Јеремић, који је полазио с марксистичког и југословенског становишта, сматрао је недоследним изостављање дубровачке књижевности ако су већ у српски канон увршћени писци из других република тадашње Југославије. Но, акценат његове замерке био је другачији: „По Деретићу, српској књижевности припадају, дакле, сви српски писци из Србије и Војводине, Хрватске, Босне и Херцеговине и Срби из Македоније [...] и сви црногорски писци, а и неки писци из других република који, по његовом мишљењу, инклинирају српској књижевности (као босански Муслиман Хамза Хумо и босански Јеврејин Исак Самоковлија)“ (Јеремић 1984: 105). Тон и поједине формулације овог запажања, укључујући и оно да је у Деретићевој синтези српска књижевност схваћена „шире него у било којој досадашњој историји српске књижевности“ (105), указују на то да је критичарев поглед на корпус који чини ту књижевност био ужи од историчаревог. Имајући то у виду, занимљиво је да је за Јеремића нарочито несхватљиво било то „што је Деретић, упркос својим најширим могућим етничким критеријумима, потпуно изоставио излагање историјског тока бококторске књижевности“ (106). Критичар с филозофском вокацијом очигледно се више руководио логичким него идеолошким критеријумима, што се не може рећи за неке друге браниоце владајуће идеологије. Деретић је у *Пути српске књижевности* (1996) изнео и то како су га у текстовима објављеним у *Титоградској шибини* и *Комунистичу* жестоко нападали због

наводног присвајања црногорских писаца, а како је Оскар Давичо, који је лично био погођен изношењем податка да је рођен у „познатој јеврејској породици“, у предмете „крађе и прекрађе“ убројао и босанскохерцеговачке и хрватске писце.

Све ово помаже нам да разумемо зашто се историчар тако дуго колебао око статуса дубровачке и бококторске књижевности. Његове недоумице и оклевања детаљно је приказао Милош Ковачевић у једном скорашњем раду из којег се јасно види да разлози Деретићеве неодлучности не само да нису били чисто научни него су то били понајмање. Кроз дуги низ година претезали су они политички, чему је несумњиво допринио и историчарев лични ангажман, односно релативно висока функција на којој се налазио у некадашњем Савезу комуниста Србије. Рефлекс тих недоумица задржао се и после увођења вишестраначја и распада СФРЈ, што показују и ауторове књиге објављене у последњој деценији прошлог века, које је сам означио као комплемантарне *Историји*. Тако је у *Пути српске књижевности* први пут недвосмислено указао на српску компоненту у идентитету дубровачке књижевности, и то двоструку: језичку и словенску. Узимајући све околности и разлоге у обзир, закључио је, врло скрупулозно и промишљено, да је дубровачка књижевност „по својим историјским и филолошким коренима српска [...], по свом идентитету да је ‘словинска’ (југо/јужнословенска, српско-хрватска), као књижевно-историјска формација да је далматинска [...], а по основном правцу свог каснијег деловања да је претежно, иако не искључиво, хрватска“ (Деретић 1996б: 144). Већ наредне године, међутим, у *Поетици српске књижевности* он ублажава овај став, па, позивајући се на Павла Поповића, идентификује „три аутономне макроформације“ које сачињавају српску књижевност – стару, народну и нову књижевност – док дубровачку, односно старију штокавску књижевност означава као „четврту макроформацију“ која се „појављује [...] као гранична област према другим књижевним традицијама на српском, односно српскохрватском језику“ (43). Ипак, како показује Ковачевић, после изласка *Крајкој прегледа српске књижевности* (2000) групе аутора, у којем је Злата Бојовић дубровачку књижевност уврстила у поглавље *Књижевности ренесансе и барока*, и Деретићеве дилеме коначно су биле разрешене.

Тако су, на почетку новог миленијума а пред сам крај пишевог живота, дубровачка и бококторска књижевност најзад пронашле своје место, најпре у школској *Крајкој историји српске књижевности* (2001), а затим и у постхумно објављеној интегралној верзији *Историје српске књижевности* (2002). И ту им је, додуше, дат релативно мали простор од петнаестак страница, али ипак у издвојеном, трећем по реду поглављу под још увек обазривим насловом „Поглед на старију штокавску књижевност“. Образложење наслова и садржаја додатог поглавља аутор

је понудио још у предговору за *Крајњу историју*: „У њему су укратко изложене регионалне књижевности на штокавском наречју (дубровачка, бококоторска) пре него што је ово наречје, у првој половини XIX века, постало заједничка основа српског и хрватског књижевног језика. Оне су граничне између српске и хрватске књижевности. Из њих или, тачније, из главног њиховог огранка дубровачке књижевности изводи своје основне културноисторијске, лингвистичке и поетичке претпоставке новија хрватска књижевност. Но, у време када су опстојавале, оне нису изражавале хрватску већ заједничку ‘словинску’ свест која је обухватала и Србе и Хрвате а у продужетку и друге јужнословенске, па и словенске народе“ (Деретић 2007б: 7). Остављајући по страни расправу о пореклу и односу српског и хрватског књижевног језика, у вези с нашом темом намеће се питање зашто се Деретић није одлучио да прихвати периодизацијски релевантнији појам ренесансне књижевности. Да ли су томе кумовали политички или неки други разлози остало је без одговора.

* * *

С изузетком ових ванкњижевно мотивисаних колебања, може се закључити да је у крајњем исходу Јован Деретић постигао усаглашавање између априорне концепције историје књижевности и апостериорних теоријских начела њене периодизације. До тога се дошло реверзибилним процесом: пошто је теоријско уопштавање најпре проистекло из историчарске праксе, оно је накнадно утицало на дефинитивну верзију садржаја и периодизације *Историје српске књижевности*.

Њихова кохерентност се још боље да сагледати ако се упореди с нацртом периодизације српске књижевности од 18. века наовамо који је, након исцрпног теоријског образложења, понудио Драгиша Живковић. Оно што прво пада у очи и остаје камен спотицања јесте најпре временско ограничавање великих периода, а онда и њихово именовање. Тако се читав 18. век, укључујући и барок, код Живковића назива Доситејевим добом, „Вуково“ доба протеже све до 1890. године, евентуално чак до 1914, док се модерним добом назива књижевност до 1960. Драган Јеремић је овакву поделу неувијено довео у сумњу: „Какви су то периоди који се растежу као хармоника, па могу трајати и по шездесет година мање или више? А, затим, зашто се два доба зову именима двојице наших великих писаца, а треће доба нема имена ниједног од њих“ (Јеремић 1972: 3)? Неприхватљиво му је било и то што је Живковић у Вуково доба убројао и многе писце који нису били „ни сталне ни изразите Вукове присталице, водећи притом рачуна, пре свега, о хронологији, а занемарујући културно-духовне карактеристике њиховог рада“ (3). Када је, међутим, у завршном делу критике понудио сопствени модел периодизације, још једном

се показало колико је тај посао незахвалан.⁴ Иако је већину од седам елемената свог периодизацијског система именовао двоструким називима, и сам је показао недоследност коју је спочитавао Живковићу, избегавши да за раздобље средњовековне књижевности одабере амблемску личност. Зашто му Свети Сава није био по вољи остаје да се нагађа. Осим тога, већ општеприхваћене одреднице барока и класицизма код њега су поново избачене, управо у скерлићевском духу, иако је свом колеги пребацивао баш тај демодирани скерлићизам. И најзад, а најважније: он је проблем временског ситуирања појединих периода решио солomonски – тако што га је избегао. Периодизација без хронологије губи сваки смисао.

Тек када се сагледа у контексту оваквих и сличних покушаја, Деретићева периодизација може се објективније проценити. Ако његову схему из последњег издања *Историје* упоредимо са Живковићевом или Јеремићевом, сви аргументи претежу на његову страну. Периодизација коју је понудио није савршена, јер такве не може бити, али му се мора одати признање да је у знатној мери спровео идеју комбиновања периодизације европске књижевности и наших националних специфичности. Можда би му се могло приговорити да није показао довољно одлучности на последњем кораку, избегавши да, осим ренесансе, уведе и појам постмодернизма који је у његово време већ увелико био етаблиран, а који је и сам користио приказујући радове неких млађих писаца и критичара. То, међутим, ниуколико не умањује вредност и значај његових подухвата – како на пољу периодизације, тако, још више, на пољу историје књижевности. Управо то је у закључку свог приказа својевремено изрекао и Драган Јеремић, назвавши, после свих изнетих примедба, Деретићеву *Историју српске књижевности* изузетним резултатом „који се већ деценијама нико није усудио ни да сања“ (Јеремић 1984: 115). Да је дочекао њену дефинитивну верзију, несумњиво би био још задовољнији, јер је Јован Деретић показао једну драгоцену особину, све ређу међу нашим интелектуалцима: да потисне сујету, саслуша сваку критику и усвоји примедбе које нађе за умесне. Ако већ не могу претендовати на непогрешивост и коначно важење, велике синтезе могу се стално преиспитивати, исправљати и побољшавати. На корист наше науке о књижевности, Деретић је овога био свестан.

⁴ Јеремићева периодизација изгледала је овако: 1) *књижевност између теологије и животи* – средњовековна књижевност; 2) *књижевност као израз самосталне духовне егзистенције* – народна књижевност; 3) *књижевност као (забавна) ђоука* – просветитељско доба (доба Доситеја Обрадовића); 4) *књижевност као национална идеологија* – романтизам (доба Вука Караџића); 5) *књижевност као друшћивено ангажовање* – реализам (доба Светозара Марковића); 6) *књижевност као уметност* – прво модерно доба (доба Богдана Поповића); 7) *књижевност као свест о месту у историји и свету* – друго модерно доба (доба Иве Андрића).

ЛИТЕРАТУРА

Деретић 1983: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд, 1983.

Деретић 1985: Јован Деретић, „Периодизација српске књижевности“, *Књижевна историја*, XVIII, 69–70, Београд, 1985, 3–14.

Деретић 1996а: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Требник, Београд, ²1996.

Деретић 1996б: Јован Деретић, *Пути српске књижевности*, СКЗ, Београд, 1996.

Деретић, 1997: Јован Деретић, *Поетика српске књижевности*, Филип Вишњић, Београд, 1997.

Деретић 2007а: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Sezam Book, Зрењанин, ³2007.

Деретић 2007б: Јован Деретић, *Крајка историја српске књижевности*, Светови, Нови Сад, ³2007.

Живковић 1997: Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности*, I, Просвета, Београд, ²1997.

Јеремић 1972: Драган М. Јеремић, „У оквирима иностраних формула и у сенци застарелог Скерлића“, *Књижевне новине*, XXIV, 428, Београд, 1. XII 1972, 3–4.

Јеремић 1984: Dragan M. Jeremić, „Dug odužen istoriji i našem vremenu“, *Savremenik*, Београд, XXX, 7, 1984, 103–115.

Ковачевић 2014: Милош Ковачевић, „Деретићеве дилеме око статуса дубровачке књижевности“, *Стиановићеве савремености и историјска прошлости*, ур. М. Ломпар и З. Несторовић, Филолошки факултет, Београд, Филозофски факултет, Ниш, 2014, 67–80.

Попов 2015: Јован Попов, „Погледи Драгише Живковића на периодизацију историје књижевности“, *Драгиша Живковић – књижевни теоретичар, историчар и компаративиста*, ур. М. Ломпар и Н. Николић, Филолошки факултет, Београд, 2015, 57–70.

Jovan Popov

ON THE FOUNDATIONS OF PRACTICE: JOVAN DERETIĆ'S
PERIODIZATION OF SERBIAN LITERATURE

S u m m a r y

Per his own recognition, Jovan Deretić made his theoretical concept of literary-historical periodization only after he wrote *History of Serbian Literature* (1983), but there is no doubt that his “post-thinking“ represented concretization of ideas which he implicitly followed from the very beginning of writing of his synthesis. In his 1985 review he presented two previous models of periodization of Serbian literature – Stojan Novaković’s from 1871 and Jovan Skerlić’s from 1912 – Deretić showed more affection towards the older one, because it included “the entire development of Serbian literature“, and also because Skerlić tried to align Serbian literature at any cost with trends in West European literature, especially French one, which many historians will follow later. To Deretić it seemed that in some of the then-popular synthesis “as if the history of literature is not made by writers and their works, but by literary trends“, and sometimes there were distortions of natural chronology. Therefore, he in general accepted Dragiša Živković’s point that modern model of periodization should be built on the foundations of Novaković’s “anticipation of one concept, built on national foundations and according to national characteristics“ history of literature, which should be expanded and enriched by learnings of modern stylistics and poetics. Deretić’s traditionalistic concept was based on connecting literary-historical periodization with facts from social and cultural history, with awareness that literary periods have their own inner literary-artistic characteristics which are also their key cohesive factor. In the already completed realization of this idea, however, it turned out that this goal was not always easy to achieve, which led to criticism of his *History* and its periodization system. Dragan M. Jeremić was the harshest critic, although he was mainly constructive and well-intentioned. Deretić, from his side, displayed not only his ability of theoretical generalization of historical experience, but also of adopting critical remarks. Thanks to this, periodization system which was created later had reverse impact on organization of literary-historical material, which led to significant improvement of its historical synthesis in the last edition. In its final form, Serbian literature was divided into: 1) Middle Ages; 2) Age of Turkish rule; 3) Older shtokavian literature; 4) Folk literature; 5) Literature of the 18th century: Baroque and Enlightenment; 6) Classicism and Pre-romanticism; 7) Romanticism; 8) Realism; 9) Moderna; 10) Avant-garde and New realism and 11) Literature of the second half of the 20th century.

